

220; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, I, 37-41; Haskefi, *Dür-rü'l-müntekâ* (Abdurrahman Şeyhîzâde, *Mecma'u'l-enhur* içinde), Beyrut, ts. (Dâru l-hyâit-türâsî'l-Arabî), I, 54-56; Muhammed b. Ahmed ed-Desûkî, *Hâşiye 'ale's-Şerhi'l-kebir*, Kahire 1328 → Beyrut, ts. (Dâru'l-fikr), I, 174-175; Tah-tâvî, *Hâşiye 'alâ Merâkî'l-felâh*, Bulak 1318, s. 92-98; Şevkânî, *Neylül-evâtâr*, I, 331-333; İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, Beyrut 1407/1987, I, 199-201; Hüseyin Halef el-Cübûrî, *'Avârüzü'l-eh-liyye 'inde'l-uşûliyyîn*, Mekke 1408/1988, s. 279-293; Abdülkerim Zeydân, *el-Mufaşşal fi ah-kâmi'l-me'r'e ve'l-beyti'l-müslim fi's-Şer'i'ati'l-İslâmiyye*, Beyrut 1420/2000, I, 107-110, 169-171; Muhammed Muhammed eş-Şerkâvî, "el-Me'r'e elletî mene'ahâ 'uzruhâ mine't-ṭavâf", *ME*, XLIV/9 (1972), s. 844-848; Ömer Süleyman el-Eşkar, "el-Hayz ve'l-ḥaml ve'n-nifâs beyne'l-fikh ve't-ṭib", *Mecelletü's-Şer'i'a ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye*, V/11, Küveyt 1988, s. 133-188; "Hayz", *Mv.F*, XVIII, 291-328; "Nifâs", *a.e.*, XLI, 5-17; Mehmet Şener, "Nifâs", *İslâm'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, III, 482-485; M. Revvâs Kal'acı, *el-Mevsû'atü'l-fikhiyyetü'l-müeyyere*, Beyrut 1421/2000, II, 16-17, 1892-1893, 1979.

HACI MEHMET GÜNAY

NİFFERİ (النِّفَرِي)

Muhammed b. Abdilcebbar
b. el-Hasen en-Nifferî
(ö. 354/965'ten sonra)

el-Mevâkıf adlı eseriyile tanınan sûfî.

Irak'ta Kûfe yakınlarındaki Niffer bölgesinde doğdu. Mısır'a gidip İskenderiye'de yaşadığı için Mısırî ve İskenderî nisbeleriyle de anılır. Tasavvuf tarihi kaynaklarında ve diğer tabakat kitaplarında adı zikredilmediği gibi *el-Mevâkıf* ve *el-Muḥâṭabât* adlı iki önemli eserinde ailesi, eğitim durumu ve hayatı hakkında ipucu niteliğinde de olsa herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Düşüncelerini yaymak için mücadele etmemiş olması, sürekli seyahat etmesi ve bir mürid topluluğuna sahip bulunmaması tanınmamasının sebepleri olarak gösterilmektedir (Affüddin et-Tilimsânî, s. 259). Bir diğer sebep de onun Hallâc-ı Mansûr'un idamından sonra hulûl iddiasıyla suçlanan sûfilerden olduğunun söylenmesidir (Ahmed Tâhâ, XVIII/208 [1978], s. 41); ancak bu oldukça zayıf bir ihtimaldir. Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Nifferî'yi temel özellikleri "bilinmeme ve gizlenme" olan sûfilerden sayar. Onun bu özelliği, kaynaklarda kendisine yer verilmeyişinin sebebini izah konusunda daha ikna edici bir fikir vermektedir. Nifferî'nin vefat tarihiyle ilgili kesin bilgi bulunmamaktadır. 354-366 (965-976) yılları arasında Mısır'da ölümüş olabileceği ileri sürülmektedir. İbnü'l-

Arabî'nin *el-Fütûḥâtü'l-Mekkiyye*'de görüşlerini zikretmesinden sonra tanınır hale gelmiş, Affüddin et-Tilimsânî, İbn Seb'in, Kâşânî ve Şarânî gibi sûfiler eserlerinde onun görüşlerinden bahsetmişlerdir.

Nifferî'nin tasavvuf anlayışı *el-Mevâkıf* adlı eserinin temel kavramı olan "vakfe" terimine dayanır (*el-Mevâkıf*, neşredenin girişi, s. 9-16). Tasavvufta bir makamdan diğerine geçmenin temel şartı, geçilen makamın bütün gereklerinin yerine getirilip geçilecek yeni makama hazırlık yapılmış olmasıdır. "İki makam arasında durup kalmak" demek olan vakfe bu noktada ortaya çıkar. Durmanın sebebi, sâlikin önceki makamdaki kalan yükümlülüklerini tamamlaması ve yeni makam için gerekli hazırlıkları yapmasıdır. Nifferî vakfe terimini hayret makamı ya da matla' ile eş anlamlı olarak kullanır. Kâşânî de "idraklerin ulaştığı son mertebe" veya "kelâmı duyma mertebesinden söyleyeni müşâhede mertebesine yükselmek" diye tanımladığı matlain âriflerin dilindeki adının "mevkıf" olduğunu belirtir. Mevkıf veya matla' bütün bilgilerin kaynağı, idraklerin sonu, diğer bir ifadeyle her türlü bilginin sonlandığı mertebedir (Nifferî, *el-Mevâkıf*, s. 31; Abdürrezzâk el-Kâşânî, s. 520). Bu görüşünü bilgi -mârifet- vakfe arasındaki derecelenmeye dayandırarak açıklayan Nifferî'ye göre mârifet sûfilerin riyâzet yöntemiyle elde ettikleri bilgilere işaret eder, bilgi ise zâhirî bilgi için kullanılır. Nifferî mârifeti vakfenin aşağısında sayar ve onu yetersiz kabul eder. Sâlikin mârifetten "sürekli huzur" mânasındaki vakfeye geçmesi gerekir. Bunların arasındaki dereceli ilişkiyi vakfenin bilgi ve mârifetin beslediği kaynak olmasıyla açıklar. Çünkü vakfe mârifetin, mârifet bilginin direğidir ya da vakfe mârifetin ruhu, mârifet bilginin ruhu, bilgi hayatın ruhudur.

Nifferî bilgi -mârifet- vakfe arasındaki derecelenışı havas -avam ilişkisiyle de açıklar. Bilgi ve mârifet sonucunda Hakk'ı görme derecesine ulaşmak vakfeye ulaşmak demek olduğu gibi bu sayede insan avamdan ayrılarak havas haline gelir. Nifferî vakfe derecesine ulaşanları "hür" diye niteler ki bu nitelme sûfilerin dünya bağlarından kurtulma hakkındaki görüşlerinin bir neticesidir. Vakfenin bilginin aksine herhangi bir sebebe bağlı olmayışı da bu âzatlıktan kaynaklanır. Nifferî bunu, "Vâkıflar hükümdarlar, ârifler vezirlerdir" diye açıklayarak tekrar vakfe -mârifet ilişkisine işaret eder. Sâlikin dünyevî bağlardan âzat olması onun tarafından, "Vâkıf neredeyse beşerilik özelliğinden çıktı" ya da,

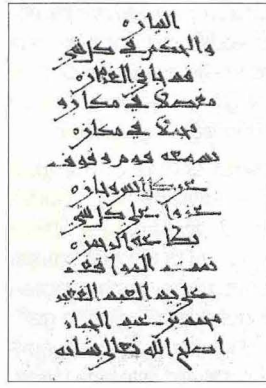
"Vâkıfın duyusu benim izzetimin ceberûtuyla karıştı" diye dile getirilir. Bu ifadeler "enelhak" ve "sübḥânî" gibi ifadelerin bir benzeri sayılabilir. Bunun bir sonucu ise vakfe yapanın bedeni ölürken kalbinin canlı kalmasıdır. Buna göre vakfeden söz etmek bilgi ve mârifetin üzerindeki bir şeyden söz etmek demektir. Başka bir açıdan vakfe sûfilerin doğrudan bilgi almak diye isimlendirdiği bir imkân sağlar. Nifferî bunu, "Kim vakfe ederse bilgisi doğrudandır, kim vâkıf olmazsa bilgisi başkasından kazanılmıştır" diyerek açıklar. Vakfenin son makam olması, sonraki dönem sûfilerinin tasavvufi tecrübenin sonu diye yorumladıkları hayret makamıyla arasındaki benzerlikleri açıklar. Nifferî'nin izahları vakfenin hayret makamı olduğunu gösterir (*el-Mevâkıf*, s. 12). Vâkıf ise İbnü'l-Arabî'de "insân-ı kâmil" veya İbn Seb'in'de "muhakkık" diye isimlendirilen, sülûkünü ikmal etmiş insanın başka bir adıdır.

İbnü'l-Arabî dönemi tasavvufunda ayrıntılı bir şekilde işlenen bazı düşüncelerin ilk nüveleri *el-Mevâkıf*'ta görülebilir. Nifferî'nin daha tanınır hale gelmesi de bu düşünce akrabalığıyla açıklanabilir. Bunlara örnek olarak birlik ve vuslat halini anlatan ifadeler zikredilebilir. Nifferî insanı "varlığın anlamı" diye niteler. Bu konu, İbnü'l-Arabî sonrası tasavvufunun insan merkezli görüşlerinde sürekli tekrarlanmış bir ana fikirdir. Bu aynı zamanda Nifferî'den önce Cüneyd-i Bağdâdî ve Hallâc-ı Mansûr'da görülen "insanın yaratılış öncesi hakkikatı" görüşleriyle de benzerlik gösterir.

Nifferî Cüneyd-i Bağdâdî, Hallâc-ı Mansûr, Bâyezîd-i Bistâmî gibi vahdet-i vücûd eğilimi taşıyan sûfilerdendir. İbnü'l-Arabî'nin sistematik hale getirdiği vahdet-i vücûdun bazı unsurları Nifferî'de bulunabilir. Bunlardan biri, Allah'ın her şeyle beraberliği fikridir. *el-Mevâkıf*'ta en sık tekrarlanan düşüncelerden biri bu beraberliktir: Tanrı her bir şeye o şeyin kendisinden daha yakındır. Diğer "müteâl" in dile gelmezliği konusundaki görüşlerinden kaynaklanan paradoksal bir dilin kullanımıdır (Schimmel, s. 91). Nifferî, Allah'ın ancak zıt özelliklerle bilinebileceğini dile getirir. Allah'ın bilinemeziğini, "Bilgilerin bilgisi hiçbir şeyin O'nun benzeri olmadığını görmendir" diye açıklayan Nifferî, Allah'ı bilmenin zıt özellikleriyle O'nu bilmek anlamına geldiğinden söz ederken O'nu "bütün" diye ifade eder: Bütünü bilen zâhir ve bâtın olarak yani zıt özelliklerle hakikati bilen, yarımı bilen ise sadece zuhur edici olarak bilendir. Bilen -bilinen ilişkisinin bir sonucu olarak vâkıf da zâhiri bâtını, bâ-

tını zâhiri haline gelen kimsedir. Nifferî dilin yetersizliği hakkındaki görüşünü aktarıırken isimler, eserler gibi dil alanına giren şeylerle Hakk'ı bilmeye çalışanları eleştirir. Hakikat karşısında dil mecazi olabilir. Bilgi mârifete, mârifet ise vakfeye ulaştırdığında vâkıf artık mecaza gerek duymaz. Çünkü o Hakk'ın dışındaki her şeyden çekilip alınmıştır. Bu yönüyle vakfenin aynı zamanda bir fenâ teorisi olduğu anlaşılmaktadır. Nifferî vakfe halinde sâlik ile Tanrı arasında dilin bile aracı olamayacağını söyler. Bu durum vakfenin susma hali olduğunu gösterir. Bu da hayret makamının başka bir özelliğidir. Vâkıf her şeyden soyutlandığı için Hak ile arasında hiçbir şey kalmaz. Nifferî, velî isminin anlamını Tanrı ile vâkıfın arasında hiçbir aracının bulunmayışına dayandırır. Velîlik "bir şeyi takip etmek, onun ardından gitmek" anlamından türetilmiştir. Vâkıf Tanrı'dan hemen sonra gelen olduğu için velî diye isimlendirilmiştir. Onunla Hak arasında hiçbir vasıta -dil bile- yoktur. Bu görüş, sonrakı tasavvufîta insân-ı kâmilin Tanrı ile âlem arasında bir berzah olarak bulunmasının başka bir ifadesi sayılabilir.

Nifferî havf ve recâ ilişkisi üzerinde durur ve vakfenin tasavvufun dile getirdiği bütün çift ve zıt kavramların ötesinde bir şey olduğunu belirtir. Ona göre söz konusu kavramlar mârifete dayanır. Halbuki ilim mârifette, mârifet ise vakfede sona erer ve mârifetin yerini huzur alır. Nifferî'nin şeriat-hakikat ilişkisine dair ifadeleri onun Sünnî tasavvufun şeriata bağlılık görüşlerine katıldığını gösterir. Bu durum, tasavvufun bütün dönemlerde bireysel yükümlülüğü reddetmek bir yana "dinî hükümleri derinleştirmek" anlamında tahkik üzerine kurulduğu iddiasının bir tezahürüdür. Nifferî'ye göre insanın vakfeye ulaşabilmesi emre itaat etmesiyle, doğru yolda bulunması da yasaklardan uzak durmasıyla mümkündür. Her şeyin bir kaynağı vardır, gücün kaynağı ise yasaktan sakınmaktır. Öyleyse şeriata bağlanmak sülûkün başarısı için zorunludur. Melâmîler'in ayırıcı özelliği sayılan ihlâs üzerinde duran Nifferî amelin niyet, niyetin ise ihlâsla ölçülmesi gerektiğini vurgular. İslâm'ın anlamından söz ederken onun "boyun eğmek" mânasına geldiğine dikkat çekerek gerçek anlamda boyun eğebilmek için Hakk'ın emrine ve kelâmına uymak ve bid'at çıkarmamaktan söz eder. Nifferî'ye göre bid'atçı olmamak, insanın kendi görüşü doğrultusunda değil Hakk'ın onun lehinde ya da aleyhindeki hükümlerinin doğrultusunda gitmesi demektir.

Nifferî'nin
el-Mevâkıf adlı
eserinden
bir sayfa
(Chester
Beatty
Library,
nr. 4000 vr. 30^a)

Eserleri. 1. *el-Mevâkıf*. Eser, "Beni-şu konuda- durdurdu ve dedi ki" ifadesiyle başlayan ve "mevkıf" adı verilen her biri bir iki sayfa hacmindeki metinlerden oluşur. Süfîlerin doğrudan bilgi almak veya ölüm-süz diriden bilgi almak şeklindeki ifadeleri bağlamında eser boyunca müellife hitap Cenâb-ı Hak'tan gelmektedir. *el-Mevâkıf*, Arthur J. Arberry tarafından yedi nüshasına dayanılarak neşredilmiş ve İngilizce'ye tercüme edilmiştir (London 1935). Bu neşir yetmiş yedi mevkıf ihtiva etmektedir. Paul Nwyie eserin İstanbul (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 2406), Bursa (Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Ktp., Ulucami, nr. 1536), Konya (Yûsuf Ağa Ktp., nr. 5929) ve Tahran (Melik Ktp., nr. 4263) kütüphanelerinde bulunan, Arberry'nin kullanmadığı nüshaları karşılaştırıp tesbit ettiği yetmiş mevkıf ayrıca yayımlamıştır (*Trois oeuvres inédites de mystiques musulmans*, s. 193-249). *el-Mevâkıf* Affüddin et-Tilimsânî tarafından şerhedilmiştir (bk. bibl.). Tilimsânî, esere son şeklini Nifferî'nin notlarından hareketle oğlunun oğlu veya kızının oğlu Muhammed Nifferî tarafından verildiğini söyler. Bazı iddialara göre de *el-Mevâkıf* Nifferî'nin bir arkadaşı tarafından derlenmiştir. Eserin bir şerhinin daha bulunduğu kaydedilmektedir (Sezgin, I, 662). **2. *el-Muḥâṭabât*.** "Ey kulum" diye başlayan elli altı hitabeden oluşan eserin sonunda bir de mevkıf bulunmaktadır. Üslûp ve muhteva bakımından *el-Mevâkıf*'in bir benzeri ve devamı niteliğinde olan *el-Muḥâṭabât*'ı Arthur J. Arberry *el-Mevâkıf* ile birlikte neşredip İngilizce'ye çevirmiştir. Paul Nwyie'nin çalışması ayrıca, yukarıda zikredilen kütüphanelerde bulunan nüshalardan derlenen Nifferî'ye ait müteferrik parçaları (s. 249-275), hikmet konusuna dair metinleri (s. 279-287), dua ve münâcâtları (s. 289-306), havâtr ve muhabbetle ilgili metinleri (s. 309-325) ihtiva etmektedir. Bu metinlerde yer alan şiir-

lerden Nifferî'nin aynı zamanda şair olduğu anlaşılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Nifferî, *el-Mevâkıf* (nşr. ve trc. A. J. Arberry), London 1935, tür.yer., ayrıca bk. neşredenin girişi, s. 1-26; a.mlf., *el-Muḥâṭabât* (nşr. ve trc. A. J. Arberry, a.e. içinde), London 1935, tür.yer., İbnü'l-Arabî, *Fütûḥât-ı Mekkiyye* (trc. Ekrem Demirli), İstanbul 2006, II, 232; Affüddin et-Tilimsânî, *Şerḥu Mevâkıf-ı N-Nifferî* (nşr. Cemâl el-Merzûki), Kahire 2000, s. 259, 505; Abdürrezzâk el-Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü* (trc. Ekrem Demirli), İstanbul 2004, s. 520, 574, 575; Şa'rânî, *et-Ṭabakât*, II, 429; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1891; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 358; Sezgin, *GAS*, I, 661-662; P. Nwyia, *Trois oeuvres inédites de mystiques musulmans: Şaḥîq al-Balḥî, Ibn 'Aṭā, Nifferî, Beyrut 1982*, s. 183-325; Yûsuf Sâmî el-Yûsuf, *Muḥaddime li'n-Nifferî*, Dimaşk 1988; Cemâl Ahmed el-Merzûki, *Tecridü't-tevhîd li'n-Nifferî*, Kahire 1414/1994; A. Knysh, *Islamic Mysticism: A Short History*, Leiden 2000, s. 102-115; A. Schimmel, *İslâm'ın Mistik Boyutları* (trc. Ergun Kocabıyık), İstanbul 2002, s. 91; Ahmed Tâhâ, "Medḥal ilâ kırâ'ati'n-Nifferî", *el-Kâtib*, XVIII/208, Kahire 1978, s. 38-52; A. J. Arberry, "al-Niffari", *ET* (İng.), VIII, 13-14.

EKREM DEMİRLİ

NİFTAVEYH

(نفتويه)

Ebü Abdillâh İbrâhîm

b. Muhammed b. Arafе b. Süleymân
el-Atekî el-Ezdî el-Vâsîfî
(ö. 323/935)

Arap dili, edebiyatı ve kıraat âlimi.

244 (858) yılında Vâsîr'ta doğdu. Çok esmer ve çirkin olduğu, ayrıca gramerde Sibeveyhi'nin (Sibeveyh) metodunu benimseyip kitabını çok okuttuğu için onunki ile aynı vezinde olmak üzere Niftaveyh lakabıyla anılmıştır. Mus'ab b. Zübeyr ile Abdülmelik b. Mervân dönemlerinde Basra ve Horasan valiliği yapan Mühelleb b. Ebû Suffre'nin soyundandır. Bağdat'a yerleşen Niftaveyh ömrünü geçirdiği bu şehirde tahsil gördü. Arap dili ve edebiyatında Müberrred, Sa'leb ve Muhammed b. Cehm'den; hadiste İshak b. Vehb el-Aillâf, Abbas b. Muhammed ed-Dûrî, Ahmed b. Abdülcebbar el-Utâridî ve Abdülkerîm b. el-Heysem'den; kıraatte Muhammed b. Amr b. Avn el-Vâsîfî, Ahmed b. İbrâhîm b. el-Heysem el-Belhî ve Şuayb b. Eyyûb es-Sarrîfî'nden faydalandı. Kendisinden istifade eden çok sayıda talebe arasında Merzûbânî, Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, Ebû'l-Kâsım ez-Zeccâcî, Ebû Ca'fer en-Nehhâs, Mütenebbî, Ebû Ali el-Kâfî, Muâfâ b. Zekeriyâ, Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, Hasan b. Bişr el-Âmidî, İbn Hâleveyh, Hasan b. Abdullah el-Askerî ve Ali b. Hüseyin el-Mes-